

Justyna Radłowska

 <https://orcid.org/0000-0002-5376-8107>

 justyna.radlowska@uwr.edu.pl

UNIwersytet Wrocławski

 <https://ror.org/ooyae6e25>

Historia kryminalna z morałem. O dydaktycznym wymiarze powieści Ericha Kästnera „Emil i detektywi”

 <https://doi.org/10.15633/tes.11311>

ABSTRAKT

Historia kryminalna z morałem. O dydaktycznym wymiarze powieści Ericha Kästnera „Emil i detektywi”

W moim artykule badam jedną z najsłynniejszych powieści dla dzieci i młodzieży „Emil i detektywi” Ericha Kästnera pod kątem procesu dydaktyzacji i praktycznego wykorzystania lektury na zajęciach w szkole ponadpodstawowej oraz w pracy ze studentami. W swoich rozważaniach podkreślam i opisuję dydaktyczny i moralizujący walor tekstu Kästnera.

SŁOWA KLUCZOWE: Erich Kästner, „Emil i detektywi”, dydaktyzm, powieści detektywistyczne dla dzieci i młodzieży

ABSTRACT

A crime story with a moral. On the didactic dimension of Erich Kästner's novel „Emil and the detectives”

In my article, I examine one of the most famous novels for children and young people, “Emil and the Detectives” by Erich Kästner, in terms of the process of didacticization and the practical use of the text in secondary school classes and in working with university students. In my reflections, I emphasize and describe the didactic and moralizing value of Kästner's text.

KEYWORDS: Erich Kästner, „Emil and the detectives”, didacticism, detective stories for children and young people

Powieść *Emil i detektywi* z 1928 roku to prawdopodobnie pierwsza książka w niemieckiej literaturze młodzieżowej, w której pojawiają się motyw śledztwa i grupa młodych detektywów. Opowieść o Emilu, chłopcu pochodzącym z małej miejscowości Neustadt, który podczas swojej pierwszej samodzielnej wyprawy do stolicy Niemiec przeżywa szereg niezapomnianych przygód, okazała się bestsellerem, po który również i dzisiaj chętnie sięgają młodzi czytelnicy. Akcja powieści, pisanej przez Ericha Kästnera – wedle jego słów – w lecie, na tarasie berlińskiej cukierni Café Josty mieszczącej się przy Kaiserallee, na rogu Trautenaustraße¹, łączy wątki kryminalne i detektywistyczne. Powodzenie, jakim cieszy się autobiograficzna w pewnej mierze opowieść o Emilu i małych detektywach, wynika z podejścia autora powieści do czytelników i faktu, że zawsze opowiada się on po stronie dzieci, opisuje ich rzeczywistość, wskazuje na ich możliwości, wspiera ich solidarność oraz docenia ich odwagę i mądrość². Historia dzielnego Emila, który – wspierany przez nowo poznanych berlińskich kolegów – schwycił złodzieja, zainspirowała również wielu współczesnych twórców kryminałów dla dzieci, m.in. Thomasa Brezinę, popularnego austriackiego autora opowieści z wątkami kryminalnymi dla najmłodszych czytelników. W moim artykule koncentruję się nie tylko na motywie detektywistycznym wprowadzającym element sensacji, lecz staram się podkreślić dydaktyczny i moralizujący walor tekstu Kästnera. Moje rozważania dotyczą również procesu dydaktyzacji i możliwości praktycznego wykorzystania powieści *Emil i detektywi* na zajęciach z języka niemieckiego na poziomie podstawowym i zaawansowanym w szkole ponadpodstawowej oraz w pracy ze studentami.

1 Por. H.-H. Ewers, *Der Autor als Star. Erich Kästners auktoriale und aktionale Selbstinszenierung im Kinderroman*, w: *Erich Kästners weltweite Wirkung als Kinderschriftsteller. Studien zur internationalen Rezeption des kinderliterarischen Werks*, Hrsg. B. Dolle-Weinkauff, H.-H. Ewers, Frankfurt am Main 2002, s. 17.

2 Por. W. Kaminski, *Weimarer Republik*, w: *Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur*, Hrsg. R. Wild, Stuttgart–Weimar 2002, s. 253.

Geneza literatury kryminalnej

Historia powstania literatury kryminalnej dla dorosłych, dzieci i młodzieży sięga XVIII wieku i wiąże się ściśle ze zmianami, jakie w tym okresie wprowadzono w kodeksie postępowania karnego i w sądownictwie. Po zniesieniu tortur coraz większe znaczenie w procesach karnych zyskały poszlaki, które w XIX wieku stawiano często ponad przyznanie się do winy i wypowiedzi świadków³. Wraz z tymi zmianami, które znalazły swoje odzwierciedlenie w przepisach kodeksu postępowania karnego, powstawały również instytucje prywatne i państwowe zajmujące się zwalczaniem przestępczości i prowadzeniem dochodzenia, celem wyjaśnienia popełnianych przestępstw. Publiczne zainteresowanie procesami karnymi sprzyjało narodzinom kryminału jako gatunku literackiego. Utworami, które zalicza się do prekursorów powieści kryminalnej, są pitavale, czyli zbiory spraw kryminalnych zawierających szczegółowe relacje ze słynnych procesów kryminalnych, jakie odbywały się we Francji (pierwsza część ukazała się w 1717 roku), jak również powieści grozy oraz powieści przygodowe z końca XVIII wieku⁴. Badacze podkreślają również znaczenie rozwoju myśli intelektualnej, w tym m.in. racjonalizmu epoki oświecenia, pozytywizmu naukowego i optymizmu XIX wieku, które miały znaczący wpływ na rozwój księgarstwa, kolportażu czy czasopiśmiennictwa, jak również na poszerzenie kompetencji czytelnicznych szerszego grona odbiorców⁵. Istotną rolę w procesie rozwoju gatunku oraz w sposobie kreacji głównych bohaterów odegrały sylwetki dwóch najsłynniejszych fikcyjnych dziewiętnastowiecznych detektywów: Auguste'a Dupina wykreowanego przez Edgara Allana Poe'go w opowiadaniach *Zabójstwo przy Rue Morgue* (1841), *Tajemnica Marii Roget* (1842) i *Skradziony list* (1844) oraz Sherlocka Holmesa, który po raz pierwszy pojawia się w powieści Artura Conana Doyle'a zatytułowanej *Studium w szkarłacie* z 1887 roku. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że rok 1841, w którym zostało opublikowane opowiadanie Edgara Allana Poe'go, uważany jest przez Güntera Langego za „właściwy początek tego gatunku”⁶. Amerykański autor jako pierwszy uczynił głównym bohaterem powieści detektywa amatora

3 Por. G. Lange, *Krimis für Kinder und Jugendliche*, w: *Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur. Grundlagen – Gattungen*, Hrsg. G. Lange, Bd. 1, Hohengehren 2002, s. 530.

4 Por. G. Lange, *Krimis für Kinder und Jugendliche*, s. 530.

5 Por. G. Lange, *Krimis für Kinder und Jugendliche*, s. 530.

6 Por. G. Lange, *Krimis für Kinder und Jugendliche*, s. 530.

i – w ocenie badaczy tego gatunku – stworzył schemat opowieści detektywistycznej. Jak zaznacza Anna Depta, w utworach Poego obecne są wszystkie istotne elementy fabuły powieści detektywistycznej: wiadomość o niezwyklej zbrodni wraz z jej szczegółowym opisem, śledztwo przeprowadzone na podstawie dostępnych materiałów, nieoczekiwane rozwiązanie zagadki i zdemaskowanie sprawcy, wyjaśnienie okoliczności działania sprawcy oraz rekonstrukcja zdarzeń i sposobu rozumowania detektywa⁷. Jeśli chodzi o rozwój kryminałów dla dzieci, to ważny wpływ w procesie ich powstawania odegrały książki, które również i dzisiaj cieszą się wielką popularnością wśród młodych czytelników, w tym m.in. powieść Karola Dickensa *Oliver Twist* (1838/39), *Przygody Tomka Sawyera* (1876) i *Przygody Hucka Finna* (1885) Marka Twaina czy *Wyspa skarbów* (1883) Roberta Louisa Stevensona. Jak zaznacza Hannelore Daubert, określenie „historia detektywistyczna” zadomowiło się w niemieckiej literaturze młodzieżowej dopiero po 1950 roku, ale pierwsza książka, w której widoczny jest motyw detektywistyczny, została opublikowana w 1929 roku przez Ericha Kästnera i nosi tytuł *Emil i detektywi* (*Emil und die Detektive*)⁸. Okres narodowego socjalizmu oznaczał przerwę w rozwoju tego gatunku w Niemczech, dopiero po roku 1945 pojawiły się na niemieckim rynku księgarskim historie detektywistyczne dla młodzieży, które były tłumaczone z języka angielskiego i języków skandynawskich⁹.

Najważniejsze cechy powieści detektywistycznych dla dzieci i młodzieży

Najbardziej popularną formą w literaturze dziecięcej i młodzieżowej jest połączenie elementów intrygi kryminalnej z motywem śledztwa. Do cech charakterystycznych tak powstałego kryminału zaliczamy: pełną przygód akcję, grupę bohaterów, polowanie na znanego już lub podejrzanego o dokonanie zbrodni sprawcę, niebezpieczne i pełne napięcia momenty oraz wymagające bystrości, inicjatywy i odwagi nowe wyzwania. Przestępstwo nie jest tutaj celem samym

7 Por. A. Depta, *Początki kryminału – Auguste Dupin i Sherlock Holmes. Reminiscentje*, w: *Literatura popularna*, t. 3: *Kryminal*, red. E. Bartos, K. Niesporek, Katowice 2019, s. 144.

8 Por. H. Daubert, *Detektiv- und Kriminalgeschichte*, w: *Kinder- und Jugendmedien. Ein Handbuch für die Praxis*, Hrsg. D. Grünewald, W. Kaminski, Weinheim–Basel 1984, s. 432.

9 Por. H. Daubert, *Detektiv- und Kriminalgeschichte*, s. 432.

w sobie, lecz źródłem tajemnicy i fascynacji. Celem bohaterów jest odkrycie tajemnicy a tym samym rozwiązanie zagadki. W powieściach detektywistycznych istotną rolę odgrywa proces identyfikacji czytelnika z osobą prowadzącą śledztwo, w takich sytuacjach utwór przybiera formę gry pomiędzy przestępcą a detektywem i staje się rodzajem zagadki intelektualnej proponowanej odbiorcy¹⁰.

W książkach dla młodszych odbiorców motyw morderstwa zastępują takie przestępstwa i czyny karalne jak: kradzież, włamanie, napad, rabunek, bezprawne pozbawienie wolności, porwanie, szantaż, oszustwo czy fałszerstwo, zaś istotną rolę w procesie rozwikłania zagadki odgrywają takie kompetencje jak: umiejętność łączenia faktów i wyciągania wniosków, współdziałanie, współodpowiedzialność czy solidarność grupowa. Ważnym aspektem staje się dedukcyjna metoda prowadzenia śledztwa, tak charakterystyczna dla działań Sherlocka Holmesa, która łączy pozytywistyczny kult wiedzy ścisłej i roli pojedynczych faktów z aprobatą myślenia opartego na racjonalnych przesłankach¹¹. Zastosowanie tego wzorca pozwala bohaterom ułożyć fakty w spójną całość. Małych detektywów wyróżniają nie tylko ich indywidualne cechy charakteru, takie jak zaangażowanie, spostrzegawczość i uważność, ale również bystry umysł, który sprawia, że doprowadzają do wykrycia sprawców przestępstw i rozwiązują skomplikowane sprawy szybciej od dorosłych przedstawicieli prawa. Na pierwszy plan w powieściach detektywistycznych dla młodych odbiorców wysuwają się przede wszystkim takie przymioty jak wrażliwość i uczuciowość oraz wartości etyczne, tj. sprawiedliwość czy wstawianie się za osobami niewinnymi uznanymi za podejrzanych.

Ważną rolę pełnią również elementy humorystyczne i fantastyczne. Immanentną cechą wyróżniającą literaturę kryminalną dla dzieci i młodzieży spośród innych książek dostępnych w księgarniach jest ich strona wizualna¹².

10 Por. A. Martuszevska, *Powieść kryminalna*, w: *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 2006, s. 465.

11 Por. A. Martuszevska, *Detektyw*, w: *Słownik literatury popularnej*, s. 104.

12 Warto wspomnieć tutaj o multimodalności jako ważnej technice narracyjnej stosowanej w literaturze kryminalnej. Narratologia multimodalna pozwala łączyć środki językowe (dobór słownictwa, struktur gramatycznych i środków stylistycznych, budowa zdania) i wizualne (dobór kroju i rozmiaru czcionki, adjustacja, zastosowane kolory, projekty graficzne, ilustracje), które odwołują się do doświadczeń czytelników i wpływają na ich wyobraźnię. Zastosowanie typograficznych i ikonograficznych zabiegów multimodalnych pogłębia efekt immersji, powodując większe zaangażowanie czytelnika w odbiór tekstu. Multimodalny sposób kształtowania narracji staje się kluczowym zabiegiem w procesie

Pozycje te wydawane są często w twardej oprawie i przystępnym dla młodego czytelnika formacie, zawierają rysunki, mapki, czasami również krótki opis wszystkich członków detektywistycznego zespołu, co sprawia, że już podczas pierwszej lektury odbiorca może wybrać swoją ulubioną postać, która pojawia się zazwyczaj w kolejnych odsłonach cyklu. Bohaterami serii są zarówno chłopcy, jak i dziewczynki, zatem każdy czytelnik, niezależnie od płci, znajdzie kogoś, z kim będzie mógł się utożsamiać. Literatura kryminalna wzbudza zainteresowanie czytelników losami bohaterów i zachęca ich do podjęcia próby samodzielnego rozwiązania przedstawionej na kartach książki zagadki. Dostępne na rynku wydawniczym liczne serie książek detektywistycznych dla młodych odbiorców stają się często początkiem ich przygody z kryminałami. Autorzy opowieści detektywistycznych nagradzają swoich czytelników, prezentując im finał historii na końcu każdej książki; warto w tym miejscu zaznaczyć, że rozwiązanie zagadki może okazać się potwierdzeniem wcześniejszych przypuszczeń czytelnika lub też elementem zaskoczenia.

Odkrywanie i odszyfrowywanie prezentowanych na kartach kryminałów zagadek wspiera rozwój dzieci i młodzieży w bardzo wielu obszarach: kształtuje umiejętność wnioskowania, łączenia faktów oraz logicznego i kreatywnego myślenia, uczy podawać w wątpliwość tezy, tworzyć hipotezy i stawiać pytania oraz pomaga analizować i klasyfikować zebrane informacje. Obcowanie z literaturą kryminalną rozwija ciekawość i spostrzegawczość u młodych czytelników oraz kształtuje ich wyobraźnię. Dzięki przejęciu roli czytelnika-detektywa dzieci i młodzież rozwiązują sprawy przestępcze, a utożsamiając się z bohaterami pomagającymi innym uczestnikom świata przedstawionego, uczą się empatii. Lektura kryminałów wspomaga także działalność receptywną¹³, która polega na podejmowaniu przez dzieci kreatywnych działań, polegających na przyjmowaniu roli detektywów i odtwarzaniu opisanych na kartach książek sytuacji. Fabuły powieści detektywistycznych stają się zatem źródłem nowych pomysłów do wspólnych zabaw z rówieśnikami – czytelnicy zakładają kluby detektywistyczne, zabezpieczają ślady, zbierają dowody, przebierają się, rozwiązują zagadki i śledzą przestępców. Kryminały dla dzieci i młodzieży uczą działania w zespole i przyjmowania w nim różnych ról, pomagają również w nawiązywaniu kontaktów i budowaniu tożsamości odbiorcy. Historie z dreszczykiem

odbioru i interpretacji dzieła literackiego. Por. K. Olkusz, *Multimodalność jako narzędzie narracyjne w literaturze kryminalnej*, w: *Literatura popularna*, t. 3, s. 111–139.

13 Por. H. Daubert, *Detektiv- und Kriminalgeschichte*, s. 437.

emocji stają się nie tylko źródłem inspiracji, lecz także impulsem do samodzielnego lub wspólnego z rodzicami zgłębiania treści kryminałów.

Dydaktyczny i moralizujący wymiar powieści Kästnera

W powieści *Emil i detektywi* odnajdujemy szereg informacji, które wzbudzają zainteresowanie odbiorców i powodują, że również po latach chętnie powracają oni do książek z okresu wczesnej młodości. Dla niektórych, zwłaszcza mniej doświadczonych czytelników, interesująca może wydawać się podróż pociągiem do innego miasta i przedział kolejowy, w którym mogą wydarzyć się różne ciekawe historie. Samodzielna wyprawa, jak twierdzi narrator powieści Kästnera, uczy odpowiedzialności i sprzyja poznawaniu nowych ludzi: „Taki przedział kolejowy to bardzo szczególne miejsce. Ludzie, którzy nigdy się nawet nie widzieli, siedzą tutaj blisko siebie i po paru godzinach są już tak spoufalerzeni, jak gdyby znali się od lat. Czasami jest to bardzo miłe i pożądane. Czasami jest zgoła inaczej. Bo kto wie, jacy to są ludzie?”¹⁴. Dzieci często słyszą od rodziców, że podczas poznawania nowych osób należy zachować daleko posuniętą ostrożność, w przeciwnym razie możemy się rozczarować lub sprowadzić na siebie niebezpieczeństwo – i taką radę odnajdzie uważny czytelnik powieści: „Mówi się wprawdzie, że w każdym człowieku należy widzieć wszystko, co najlepsze, zanim nie dowiedzie on, że jest wręcz przeciwnie. [...] ostrożność jest, jak powiada niemieckie przysłowie, matką skrzyni z porcelaną. Mówi się, że człowiek jest dobry. Może to i prawda. Ale nie trzeba mu nic zανάdto ułatwiać, temu dobremu człowiekowi. Bo może się zdarzyć, że właśnie przez to stanie się zły” (s. 21). Z lektury powieści młody czytelnik dowie się również wielu użytecznych rzeczy, np. czym jest filia banku: „We wszystkich dzielnicach miasta wielkie banki posiadają filie. Tam można, jeżeli ma się gotówkę, kupować akcje, a jeżeli ma się konto, można podjąć pieniądze. Można dostać również gotówkę na czeki. Czasami wpadają tu praktykanci i gońcy, chcąc rozmiąć dziesięć marek na dziesięciofenigówki, żeby ich kasjerka miała drobne do wydawania reszty. A kto pragnie wymienić dolary, franki szwajcarskie lub włoskie liry na niemieckie marki, także może uczynić to tutaj. Ludzie przychodzą do banku czasami nawet nocą. Chociaż nie ma nikogo, kto mógłby ich obsłużyć...

14 E. Kästner, *Emil i detektywi*, przeł. L. Gradstein, il. J. Rusinek, Warszawa 2017, s. 20. Wszystkie cytaty pochodzą z tej edycji. W nawiasach podano numery stron.

Dlatego obsługują się wówczas sami” (s. 25). W powieści mocno podkreślona jest również siła mediów, o osobach z tej branży możemy przeczytać, że pracują również w nocy i opisują wszystko to, co wydaje się być choć trochę niezwykle i odbiega od przyjętej normy: „może to być cielę z pięcioma lub sześcioma nogami lub pan Müller, który uprawia nieuczciwe praktyki i dodając wody do mleka sprzedaje ów napój jako słodką śmietankę” (s. 27). Uważny czytelnik dowie się podczas lektury książki, czym jest i co zawiera kartoteka: „W kartotece znajdują się zdjęcia wszystkich przestępców, którzy byli już kiedyś karani. A poza tym mamy tam odciski palców, ślady stóp i różne inne ślady pozostawione przez tych przestępców, których jeszcze nie złapaliśmy, a których poszukujemy” (s. 151–152), na czym polega praca dziennikarza: „robić wywiad to znaczy zadawać pytania” (s. 153) oraz czym zajmuje się branża reklamowa: „Pewien dom towarowy chce mnie, Profesorowi i Gustawowi podarować nowe ubrania i dać do gazety, że my, detektywi, kupujemy ubrania tylko u nich. To się nazywa reklama...” (s. 172).

W powieści Kästnera odnajdziemy również informacje na temat tego, jak wygląda życie w małym miasteczku i w wielkiej metropolii¹⁵. W Neustadt – ku niezadowoleniu najmłodszych mieszkańców, którzy są zafascynowani tramwajami elektrycznymi, jakie zdarzyło im się widzieć w dużych aglomeracjach – ciągle jeszcze funkcjonuje tramwaj konny, który „jedzie po szynach jak prawdziwy dorosły tramwaj i ma bardzo podobne wagony, ale zaprzężony jest w dorożkarskiego konia” (s. 37). Osoba kierująca pojazdem trzyma w jednej ręce bat, w drugiej lejce, a jeśli ktoś chce wysiąść, musi zapukać w szybę. W Neustadt czas płynie swoim rytmem, a mieszkańcy miasteczka zaledwie się nie spieszą: „Możliwe, że przystanek znajdował się dopiero przy numerze 30 lub 46. Ale Towarzystwu Tramwajów Konnych w Neustadt było to obojętne. Ono miało czas. I koń miał czas. I konduktor miał czas. Mieszkańcy Neustadt również mieli czas. A jeżeli ktoś się naprawdę spieszył, to szedł pieszo” (s. 38). W zderzeniu z tym sielankowym obrazem rodzinnych stron bohatera powieści, Berlin wydaje się Emilowi głośny i chaotyczny: „Ach, te samochody! Przeciśkały się szybko koło tramwaju, trąbiły, piszczały, wysuwały czerwone strzałki to w lewo, to w prawo, skręcały w bok; za nimi pchały się następne auta. Cóż za hałas! I ta masa ludzi na chodnikach! I ze wszystkich stron tramwaje,

¹⁵ Autorami, którzy jeszcze przed ukazaniem się powieści Kästnera, w swoich powieściach dla dzieci jako miejsce akcji wybrali wielkie miasta, są Carl Dantz *Peter Stoll. Ein Kindererleben* (1925) i Wolf Durian *Kai aus der Kiste* (1927). Por. W. Kaminski, *Weimarer Republik*, s. 252.

pojazdy konne, piętrowe autobusy! Sprzedawcy gazet na każdym rogu. Wspaniałe okna wystawowe z kwiatami, owocami, książkami, złotymi zegarkami, odzieżą i jedwabną bielizną. I wysokie, wysokie domy. A więc to był Berlin” (s. 61–70). Pierwsze chwile spędzone w stolicy Niemiec są dla chłopca źródłem stresu, Emil czuje się przerażony i przytłoczony dynamiką i hałasem wielkiej metropolii: „Miasto było takie wielkie. A Emil był taki mały. I nikogo nie obchodziło, dlaczego on nie ma pieniędzy i dlaczego nie wie, gdzie wysiąść. W Berlinie mieszkają cztery miliony ludzi, ale żaden z nich nie interesował się Emilem Tischbeinem. Nikt nie chce nic wiedzieć o troskach drugiego. Każdy ma dosyć własnych trosk. A jeżeli ktoś powie: «Och, jak mi przykro!», to poważne myśli tylko: «Ach, człowieku, zostaw mnie w spokoju!»” (s. 75). Wieczorem miasto wciąż tętni życiem, a przybyszowi z Neustadt wydaje się, że mieszkańcy wielkiej metropolii nigdy nie zasypiają: „Wokoło rozbłysły neony. Kolej nadziemna przejechała z hukiem. Dudniło metro. Wszystko to mieszało się z dźwiękami tramwajów, autobusów, samochodów, rowerów i brzmiało niczym hałaśliwy koncert. W kawiarni obok orkiestra grała do tańca. Ludzie tłumnie zmierzali do pobliskich kin, w których rozpoczynały się ostanie seanse” (s. 116). Bohaterowi powieści, który początkowo czuje się samotny i zagubiony, schwytanie złodzieja w obcym i dużym mieście wydaje się niemożliwe. Jednak wkrótce protagonista poznaje małych mieszkańców Berlina – Gustava i Profesora, którzy obiecują pomóc mu w złapaniu przestępcy. Chłopcy doskonale znają topografię aglomeracji i potrafią bez problemu poruszać się w mieście. Anonimowość Berlina staje się zatem szansą, którą mali detektywi w pełni wykorzystują. Akcja powieści dzieje się miejscach, które umożliwiają członkom zespołu detektywistycznego przeprowadzenie zaplanowanych wcześniej działań, z kolei przestępca nie docenia wytrwałości ani pomysłowości małych śledczych. Podczas jednej z rozmów Emil i Profesor wymieniają uwagi i spostrzeżenia na temat swoich miejscowości:

Berlin jest oczywiście wspaniały. Człowiekowi wydaje się, że siedzi w kinie. Ale nie wiem, czy chciałbym tu mieszkać na stałe. W Neustadt mamy dwa rynki, górny i dolny, i plac przed dworcem. I tereny gier nad rzeką i w parku. To wszystko. Nic więcej. A jednak, Profesorze, wydaje mi się, że to wystarcza. A tu taki ruch jak w karnawale, sto tysięcy ulic i placów. Chyba ciągle bym błędził. Wyobraź sobie mnie, gdybym was nie spotkał i stał tu teraz samotnie. Na samą myśl dostaję gęsiejsz skórki. – Można się przyzwyczaić – powiedział Profesor. – Ja znowu prawdopodobnie nie wytrzymałbym w Neustadt z jego trzema placami i jednym parkiem. – Można się

przyzwyczać – mruknął Emil. – Ale Berlin jest piękny! Bez dwóch zdań, Profesorze, przepiękny! (s. 117).

W powieści, w której głównym wątkiem są starania małych detektywów o odzyskanie skradzionych pieniędzy, nie brakuje również sytuacji i wypowiedzi prezentujących stosunek ludzi do kwestii finansowych: „Większość ludzi zarabia o wiele, wiele mniej. A ten, kto zarabia na tydzień trzydzieści pięć marek, musi [...] uważać zaoszczędzone sto czterdzieści marek za bardzo dużą sumę. Dla olbrzymiej liczby osób sto marek znaczy prawie tyle co milion i zapisują te sto marek, jakby miało sześć zer. A ile to jest naprawdę milion, nie potrafią wyobrazić sobie nawet we śnie” (s. 31–35). Sposób odzyskania straconych banknotów staje się również kwestią sporną wśród członków grupy detektywów. Chcąc uniknąć ponownej kradzieży, Emil i Profesor tłumaczą kolegom z zespołu, że należy w uczciwy sposób odzyskać skradzioną kopertę: „Jeżeli zabieram komuś coś po kryjomu, jestem złodziejem. I nie ma znaczenia, czy to była jego własność, czy też przedtem to ukradł” (s. 95). Młodszy członkowie zespołu domagają się w tej sytuacji szczegółowych wyjaśnień: „Ja tego nie rozumiem – wtrącił się mały Dienstag. – Tego, co do mnie należy nie mogę przecież ukraść! To, co jest moje, jest moje, nawet jeśli znajduje się w cudzej kieszeni. – To są różnice, które trudno wytłumaczyć – wyjaśniał Profesor. – Moralnie masz prawo, ale sąd mimo to cię skąże. Nawet wielu dorosłych nie potrafi tego pojąć, ale tak jest naprawdę” (s. 91–96).

Kolejnym zagadnieniem, które autor porusza w książce, jest temat relacji w rodzinie. Na przykładzie rozmowy Emila i Profesora dowiadujemy się, jak wyglądają stosunki chłopców z najbliższymi. Mieszkaniec Neustadt bez skrupowania opowiada o bliskich relacjach z matką: „A jeżeli pozwala mi, żebym z Protschem z pierwszego piętra spacerował do dziesiątej wieczorem, wracam do domu koło siódmej. Bo nie chcę, żeby siedziała sama w domu przy kolacji. A w dodatku ona stanowczo żąda, żebym dłużej zostawał z kolegami. Powiem ci, że nawet próbowałem. Ale wtedy przyjemność przestaje być przyjemnością. Bo wiem, że w głębi serca ona się przecież cieszy, kiedy wracam wcześniej” (s. 111–120). Inaczej wygląda atmosfera w domu Profesora, który podczas rozmowy wyznaje: „Jeżeli czasami wracam wcześniej do domu, to mógłbym się założyć, że rodzice są w teatrze albo gdzieś na przyjęciu. My się także bardzo kochamy, trzeba przyznać. Ale za bardzo sobie tego nie okazujemy” (s. 120). Emil nie waha się opowiedzieć o trudnej sytuacji finansowej, jaka panuje w jego domu: „Wydaje mi się, że jeżeli w domu mówi się mało o pieniądzach, to ma się

ich dużo. [...] A my często rozmawiamy o pieniądzach, moja matka i ja. Mamy ich po prostu mało. I ona musi wciąż zarabiać, a mimo to nigdy nam ich nie wystarcza. Jednak kiedy jest wycieczka szkolna, matka daje mi dokładnie tyle pieniędzy, ile dostają inni koledzy. Czasami nawet więcej. [...] A wtedy ja przynoszę połowę z powrotem” (s. 119). W relacji matki i syna, opisaney na kartach powieści, czytelnicy odnajdą z pewnością wiele sytuacji, jakich sami doświadczają w kontaktach ze swoimi rodzicami. Pani Tischbein uważa, że Emil jest już wystarczająco duży i może sam jechać pociągiem do Berlina. Przed wyjazdem kobieta omawia podróż z synem, wyjaśnia mu, na której stacji powinien wysiąść, i informuje go, że na dworcu w Berlinie przy kiosku z kwiatami będzie czekała na niego babcia. Chłopiec zakłada swoje najlepsze ubranie, wkłada do butów nowe sznurowadła, podczas gdy matka instruuje go, jak ma zadbać o swoje najlepsze odzienie: „dziś wieczorem poprosisz ciotkę Martę o wieszak i porządnie powieszysz ubranie. Ale przedtem oczyść je. Pamiętaj! A jutro możesz już włożyć sweter i tę złachaną kurtkę. [...] Walizka spakowana. Kwiaty dla ciotki w papierze. I uważaj. W Berlinie zupełnie inny ruch niż u nas, w Neustadt. [...] I zachowuj się przyzwoicie, żeby nie powiedzieli, że my tu nie wiemy, co to dobre wychowanie” (s. 31–32). Matka przekazuje Emilowi pieniądze i dokładnie tłumaczy mu, co ma z nimi zrobić:

Tu masz sto czterdzieści marek. Jeden banknot stumarkowy i dwa po dwadzieścia marek. Sto dwadzieścia dasz babci i powiesz, żeby się nie gniewała, że ostatnio nic jej nie posłałam. Nie miałam pieniędzy. Ale za to tym razem przywozisz jej pieniądze osobście i więcej niż zwykle. [...] A te pozostałe dwadzieścia marek zatrzymasz dla siebie. Kupisz sobie za nie bilet powrotny. To wyniesie około dziesięciu marek [...]. A z tego, co ci pozostanie, będziesz płacił za to, co zjesz i wypijesz, jeśli gdzieś pójdziecie. Poza tym dobrze jest mieć zawsze kilka marek w kieszeni, tak na wszelki wypadek. [...] I nie mów nikomu w wagonie, że masz przy sobie pieniądze! (s. 31–34).

Matka wkłada banknoty do koperty, a chłopiec chowa ją do prawej wewnętrznej kieszeni marynarki. Pani Tischbein udziela Emilowi również szeregu rad na temat tego, jak ma się zachowywać w pociągu i na której stacji ma wysiąść:

Nie zapomnij niczego w wagonie, synku! I nie siądź na kwiatkach! I niech ci ktoś pomoże umieścić walizkę na półce. I poproś o to grzecznie! [...] I nie przegap stacji, na której masz wysiąść, na dworcu Berlin Friedrichstrasse. Pamiętaj, nie wysiądź za wcześnie, na przykład na dworcu Berlin-Zoo lub na jakiejś innej stacji. [...] A przede

wszystkim nie bądź tak zuchwały wobec innych jak wobec matki. I nie rzucaj papierów na podłogę, kiedy będziesz jadł kanapki. I nie zgub pieniędzy! [...] I zachowuj się jak należy, ty łobuzie! [...] I bądź miły dla Pony Kapelusik. [...] I pisz do mnie. (s. 40–42).

Chłopiec zapewnia rodzicielkę, że doskonale sobie poradzi, sam również udziela jej kilku porad, które świadczą o tym, że bardzo troszczy się o swoją mamę: „Nie pracuj za dużo, mamusiu! I pamiętaj: nie choruj. Nie miała-bys przecież żadnej opieki. Natychmiast wsiadłbym w samolot i wróciłbym do domu. I napisz do mnie. I żebyś wiedziała, że nie zostanę tam dłużej niż tydzień” (s. 41). Z kolei pani Tischbein, która pod koniec powieści również odbywa podróż pociągiem do Belina, po przeczytaniu artykułu, w którym opisano zasługi jej syna, tak komentuje zachowanie jedynaka: „On jest mądrym chłopcem, ten mój Emil. Zawsze pierwszy w klasie. I do tego bardzo pracowity. Ale niech pan pomyśli, gdyby mu się coś stało! Włosy stają mi dęba, chociaż to wszystko już minęło. Nie, nie pozwolę mu już nigdy jechać samemu. Umarłabym ze strachu” (s. 171). Natomiast Emil, po całym zdarzeniu, spokojnie wyznaje matce: „Bo widzisz, my uważamy, że całe to zamieszanie wokół nas jest idiotyczne. Dorośli może i lubią takie historie, ale nas to nie bawi” (s. 172). Chłopiec chciałby za otrzymane pieniądze kupić mamie elektryczną suszarkę do włosów i zimowe palto, zaś dla siebie piłkę nożną albo aparat fotograficzny, rodzicielka proponuje jednak, żeby pieniądze wpłacić na lokatę w banku.

Bohaterowie powieści, podczas swoich licznych przygód, uczą się nie tylko nowych rzeczy, ale doświadczają również wspólnych przeżyć, które pomagają im budować relacje i pielęgnować pozytywne cechy, takie jak odpowiedzialność, szacunek czy uczciwość. Opisana historia przedstawia kilka życiowych lekcji, bowiem każdy bohater znajduje w niej coś dla siebie: Emil staje się bardziej ostrożny i wie, że nie można ufać nieznajomym, zaś matka uświadamia sobie, że dzieci nie powinny podróżować same; ale to babcia formułuje puentę płynącą z całej historii, którą podsumowuje w charakterystyczny dla siebie humorystyczny sposób, instruując członków rodziny, że pieniądze zawsze należy wysyłać pocztą¹⁶. Ów abstrakcyjny morał, jakim są słowa babci, został użyty na końcu powieści w celu uzyskania efektu komicznego¹⁷.

¹⁶ Por. E. Kästner, *Emil i detektywi*, s. 181.

¹⁷ Por. A. Hübener, *Erich Kästners Kinder- und Jugendbücher in der Grundschule und Sekundarstufe I*, Hohengehren 2006, s. 20 (Kinder- und Jugendliteratur im Unterricht, 4).

Powieść „Emil i detektywi” na zajęciach z języka niemieckiego

Jedna z najbardziej popularnych i znanych książek pisarza, zarówno pod względem treści, jak również formy, stanowi bardzo dobry materiał do wykorzystania w pracy z uczniami na zajęciach z języka niemieckiego w szkole ponadpodstawowej, na poziomie podstawowym i rozszerzonym, oraz na zajęciach ze studentami. Opisana w książce historia z pewnością wzbudzi zainteresowanie czytelników, choć nie jest to klasyczna historia detektywistyczna, w której chodzi o zdemaskowanie sprawcy. Bardziej przypomina ona pod względem akcji thriller z dziecięcym protagonistą w roli głównej, który początkowo sam, a później z pomocą swoich nowych przyjaciół udowadnia popełnienie przestępstwa i doprowadza do ujęcia złodzieja.

W powieści pojawia się szereg interesujących zagadnień, w tym m.in. czyn karalny, ukaranie przestępcy, kwestie dotyczące sprawiedliwości, samosądu, temat dużego miasta i wsi, stosunki między rodzicami a dziećmi, podział ról społecznych, rola mediów i reklamy we współczesnym świecie czy stosunek prawdy do fikcji. Już sama konstrukcja powieści sprzyja pobudzeniu aktywności u odbiorców. Autor zastosował bowiem na początku utworu interesujący zabieg – mianowicie opisał proces powstawania powieści, który polega na zbieraniu, a następnie spisaniu wszystkich wspomnień. Kästner nie od razu prezentuje czytelnikowi efekt swojej pracy, lecz proponuje, aby odbiorca podjął się realizacji pewnego zadania polegającego na budowaniu historii z podanych przez narratora elementów. Wyobraźnia czytelnika otrzymuje w ten sposób szereg impulsów, co powoduje pobudzenie ciekawości odbiorcy i wpływa na jego kreatywność.

Ilustracje opublikowane w rozdziale wprowadzającym mogą służyć jako punkt wyjścia do stworzenia własnej historii. Autor prezentuje dziesięć różnych obrazków, z których czytelnik może ułożyć swoją własną historię, a później porównać ją z historiami innych uczniów. Każdy obrazek opatrzony jest podpisem i numerem, zawiera również krótki opis lub komentarz do tego, co się na nim znajduje. Podpisy można wykorzystać w całości lub zostawić tylko najważniejsze informacje w postaci haseł albo zupełnie je pominąć – w ten sposób uczniowie będą mieli szansę stworzenia własnej opowieści. Zadanie można wykonać indywidualnie, w parach lub w grupach, pracując w zespołach uczniowie będą mogli przeprowadzić burzę mózgów i wymienić się pomysłami. Praca nad fabułą powieści z pewnością zaowocuje kilkoma różnymi historiami,

które można porównać i omówić podczas indywidualnych lub grupowych prezentacji, można również wybrać najciekawsze elementy i połączyć je w jedno opowiadanie kryminalne z morałem. Na podstawie stworzonej historii lub tej zaprezentowanej przez autora można stworzyć jej sceniczną adaptację i zaprezentować szerszemu gronu odbiorców. Na zajęciach w szkole średniej, w klasach o rozszerzonym profilu języka niemieckiego, interesującym pomysłem będzie poproszenie uczniów o dopisanie dalszego ciągu historii, natomiast w klasach o podstawowej znajomości języka niemieckiego można zastosować tylko obrazki i zachęcić uczestników zajęć do wymyślenia własnej historii, którą można później porównać z oryginałem.

Ciekawym zadaniem kulturoznawczym będzie praca z mapą Berlina – uczniowie otrzymają zadanie prześledzenia trasy, jaką poruszał się główny bohater, i odnalezienia na mapie miasta zabytków stolicy Niemiec. Po lekturze powieści nauczyciel może przygotować quiz i sprawdzić znajomość treści utworu lub zapytać o definicję pojęć, jakie pojawiają się na kartach książki, tj. wywiad, reklama czy kartoteka. Innym ćwiczeniem mogłaby być charakterystyka postaci lub opowiedzenie tej samej historii z perspektywy innego bohatera, np. złodzieja, reportera gazety czy komisarza policji. Ciekawym pomysłem będzie próba napisania artykułu do gazety, który czyta matka Emila podczas podróży pociągiem, mogłaby to być również inna forma dziennikarska, np. glosa, wywiad, reportaż, portret czy listy czytelników. Interesującym ćwiczeniem, rozwijającym kompetencje pisania w języku niemieckim, będzie sporządzenie raportu dla komisarza policji, próba zbudowania własnych dialogów do poszczególnych scen lub napisanie tej historii językiem młodzieżowym z użyciem wyrażeń z języka potocznego. Poruszany w powieści temat mediów mógłby zachęcić młodzież do dyskusji na temat roli najnowszych środków przekazu jako czwartej władzy we współczesnym świecie czy próby zdefiniowania oddziaływania reklamy na społeczeństwo. Uczestnicy zajęć mogliby opisać prawdziwe lub wymyślone historie dotyczące innych miast, niż zaprezentowany na kartach książki Berlin czy Neustadt, i uruchomić pokłady swojej wyobraźni. Doskonałym uzupełnieniem przeczytanej lektury będzie odsłuchanie słuchowiska, obejrzenie wersji filmowej lub porównanie oryginału z tłumaczeniem.

Wnioski końcowe

Powieść *Emil i detektywi* jest lekturą ponadczasową o szerokich możliwościach interpretacyjnych. Wielość i różnorodność poruszanych w niej tematów sprawia, że pozycja ta – po niemal stu latach od jej pierwszego wydania – jest wciąż aktualna i posiada duży potencjał dydaktyczny, który może zostać wykorzystany w procesie nauczania języka niemieckiego. Książkę tę z powodzeniem można zastosować na zajęciach z młodzieżą, ponieważ spełnia ona szereg funkcji – pomaga rozwijać kreatywność i wyobraźnię czytelników, wspomaga również funkcje wychowawcze, przekazując kolejnym pokoleniom istotne wartości, jakimi należy kierować się w życiu. Protagonista Emil poznaje fascynujące cechy wielkiego miasta i doprowadza do schwytania przestępcy. Bohater przechodzi również szybki kurs dorastania, musi bowiem stawiać czoło wyzwaniom i pozwolić sobie pomóc. Polowanie na przestępcę staje się symbolem dojrzewania dzieci, które samodzielnie podejmują decyzje i decydują o swoim losie, a zakończenie śledztwa symbolem końca wolności małych bohaterów; Emil wraca bowiem pod opiekę krewnych i matki¹⁸. W powieści *Emil i detektywi* fakt znalezienia odpowiedzi na rozliczne pytania, jakie stawiają mali bohaterowie, nie jest najważniejszy, istotny staje się sam proces rozwiązywania zaistniałego problemu, proces, któremu towarzyszą takie wartości, jak dążenie do odkrywania prawdy, stałość w przyjaźni i poszukiwanie szczęścia.

Bibliografia

- Daubert H., *Detektiv- und Kriminalgeschichte*, w: *Kinder- und Jugendmedien. Ein Handbuch für die Praxis*, Hrsg. D. Grünewald, W. Kaminski, Weinheim–Basel 1984, s. 431–439.
- Depta A., *Początki kryminału – Auguste Dupin i Sherlock Holmes. Reminiscencje*, w: *Literatura popularna*, t. 3: *Kryminał*, red. E. Bartos, K. Niesporek, Katowice 2019, s. 141–154.
- Ewers H.-H., *Der Autor als Star. Erich Kästners auktoriale und aktionale Selbstinszenierung im Kinderroman*, w: *Erich Kästners weltweite Wirkung als Kinderschriftsteller. Studien zur internationalen Rezeption des kinderliterari-*

¹⁸ Por. A. Hübener, *Erich Kästners Kinder- und Jugendbücher*, s. 18.

- schen Werks*, Hrsg. B. Dolle-Weinkauff, H.-H. Ewers, Frankfurt am Main 2002, s. 11–31.
- Hübener A., *Erich Kästners Kinder- und Jugendbücher in der Grundschule und Sekundarstufe I*, Hohengehren 2006 (Kinder- und Jugendliteratur im Unterricht, 4).
- Kaminski W., *Weimarer Republik*, w: *Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur*, Hrsg. R. Wild, Stuttgart–Weimar 2002, s. 251–265.
- Kästner E., *Emil i detektywi*, przeł. L. Gradstein, Warszawa 2017.
- Lange G., *Krimis für Kinder und Jugendliche*, w: *Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur. Grundlagen – Gattungen*, Hrsg. G. Lange, Bd. 1, Hohengehren 2002, s. 521–546.
- Martuszevska A., *Powieść kryminalna*, w: *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 2006, s. 461–471.
- Martuszevska A., *Detektyw*, w: *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 2006, s. 101–109.
- Olkusz K., *Multimodalność jako narzędzie narracyjne w literaturze kryminalnej*, w: *Literatura popularna*, t. 3: *Kryminał*, red. E. Bartos, K. Niesporek, Katowice 2019, s. 111–139.

